

Людмила Сірик / Ludmiła Siryk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (Polska)

Maria Curie-Skłodowska University (Poland)

email: l.siryk@poczta.umcs.lublin.pl

Білоруська поезія в перекладах українських поетів-неокласиків

Poezja białoruska w przekładach ukraińskich poetów-neoklasyków

Беларуская паэзія ў перакладах украінскіх паэтаў-неакласікаў

The Belarusian Poetry in Translations by Ukrainian Neo-Classic Poets

Поетичні переклади становлять важливу і значну частину українсько-білоруських та білорусько-українських літературних зв'язків, причиняючись до формування міжкультурного діалогу. Останній, як відомо, відіграє конструктивну роль у справі взаємного пізнання і духовного збагачення двох народів, що у свою чергу має позитивний вплив на формування взаємовідносин у суспільно-політичній та інших сферах життя. Суттєву вагу поетичних перекладів підкреслює існуюча максима: „Хто пізнав поезію даного народу, пізнав його душу”. Відомо, через призму перекладених творів відкриваються ментальні риси й аксіологічні пріоритети як митця, так і його народу. На погляд автора статті, згадана щойно роль поетичних перекладів реалізується залежно від двох основних факторів: 1) аксіології і проблематики перекладеної творчості; 2) адекватності та художньої якості відтворення форми і змісту оригіналів. Тому актуальними залишаються питання щодо відбору творів у плані їх ідейно-тематичного змісту та щодо перекладацької стратегії, спрямованої на *вірний* переклад.

Ці актуальні питання, які посутньо торкаються пізнання і осмислення білоруської поезії в українських перекладах, становлять предмет даної розвідки. Тема широка, тому з огляду на обмежені рамки цієї статті, візьмемо до уваги лише частину існуючого матеріалу. Об'єктом дослідження є вибрані твори білоруської поезії в перекладах українських неокласиків двох генерацій ХХ століття. Зосередимо увагу на аспектах, які дозволяють висунути тезу, по-перше, про гуманістичний і національно-визвольний характер перекладеної творчості, по-друге, про адекватний і високохудожній рівень перекладів. Спробуємо також з'ясувати мистецько-громадянські інспірації перекладачів.

Зміст перекладацького доробку

Велику роль в адаптації білоруської поезії на ґрунті української літератури відіграли українські письменники класицистичного типу творчості, яких сучасне літературознавство називає неокласиками. Ініціаторами цієї діяльності стали на початку двадцятих років минулого століття митці з угруповання київських неокласиків. На жаль, сталінський терор перервав їхню творчу і наукову діяльність, а також значною мірою знищив перекладацький доробок. Проте ідея українсько-білоруської співпраці в царині культури, зокрема поезії, залишалася актуальною, запліднюючи свідомість наступного покоління митців – неокласиків тзв. „другої хвилі”.

З-поміж українських неокласиків першої генерації, які ввійшли до історії українського культурного відродження двадцятих років ХХ ст., білоруську поезію перекладали Микола Зеров (1990), Михайло Драй-Хмара (1989) і Максим Рильський (1984). Перший зробив переклад віршів Янки Купали *З вечірніх дум, На суд, На шляху*. Другий приготував у своїх перекладах україномовну збірку творів класика білоруської літератури Максима Багдановича. Останнього, до речі, сучасне літературознавство вважає представником неокласицизму, свідченням чого є підрозділ „Неакласицизм у поезії Максима Багдановича. Літературна традиція ў творчасці паэта” (Tarasiuk, 1999, s. 52–56) і енциклопедична стаття „Багдановіч Максим” (Kulturaŏhija: Encykłapieduczny dawiednik, 2003, s. 33–34). В доробку третього неокласика є переклади творчості понад десяток білоруських авторів [буде далі].

До щойно згаданої збірки Багдановича ввійшло 42 його поезії та ґрунтовна велика стаття Драй-Хмари про життя і творчість цього поета. Збірка з’явилася 1929 року в Державному видавництві України під назвою *Вінок* (1929), аналогічно до назви збірки Багдановича. Проте ввійшли до неї вірші не лише зі збірки *Вянок* (Вільня 1913), а й двотомника *Твори у двох томах* (Мінск, 1927–1928). Зосереджуючись на творах Багдановича, Драй-Хмара як перекладач і водночас як літературний критик намагався підкреслити класицистичні тенденції в білоруській поезії і підкреслити, що вона включилася в процес європейського модернізму. Перекладені твори доступні тепер ширшому колу читацької публіки завдяки книжці неокласика *Вибране* (1989). Їх можна поділити на кілька тематичних груп, а саме: громадянсько-патріотична (*Краю мій рідний, проклятий від бога, Погоня, Народе мій...*), суспільна (*Межі, Додержане слово*), пейзажно-філософська (*Холодна ніч була..., Ворожба, Озеро*), мистецько-світоглядна (*Поетові, Переписувач, Мудрої мови...*), інтимна (*В старому саду, Непогожий вечір..., І знов я на старій садибі*), анакреотична (*Леліє зоряний посів; Привіт тобі, життя на волі; Кволий я, але мене чарує...*), психологічна (*Дід, Зів’яли польові квітки*). Крім канонічних форм, зокрема сонета *В єгипетській далекій стороні* чи олександрійського вірша *Лист до Ластовського*, є твори зі структурами фольклорного походження (*Білим цвітом красує калина, Непогожий вечір...*,

Уночі, як скалка догоряла). В першу чергу варта уваги знаменита поезія *Погоня* (нап. 1913, вперше опублік. 1916), що став патріотичном гімном Білорусії. Тут проголошено заклик до громадянської активності, солідарності та боротьби за свободу: „Уражайте їх, бийте мечами, / не давайте чужинцями жить!”. Тут виражено переконання, що „стародавньої Литви Погоні / не розбить, не спинить, не стримать!”. Задля реалізації цих ідей висловлено думку про самопожертву: „Ти пробач, ти прийми свого сина, / дай умерти за тебе йому!”. В цих рядках виражено ідеал активної та сильної людини. Почуття патріотичного обов'язку єднається з усвідомленням зв'язку з християнською традицією („гостробрамську святиню згадаю”). Символіка твору *Книга* свідчить про актуалізацію згаданого неокласичного гасла „ad fontes” („Як олень той шукає / джерел погожих, так шукаю бога я”) та ушлявлення писаря Йвана з міста Вовковиська. Останній, щоб „скинути з душі важкий тягар гріхів”, списав книгу псалмів, якій „літ сім тисяч сто”. Ця гіперболізована цифра символізує переконання про універсальну цінність Біблії. Протистоянням почуттів суму та тривоги є віра, що „день іще настане – і оживе, воскресне край” (*Не плач за краєм...*). Віру в відродження інспірує переконання про збереження в народі духу свободи та почуття власної гідності:

Хай череда годин нудних, похмурих, сірих
на душу падали, як попіл, увесь час,
тамуючи щодня огонь гарячий віри,
хай невидимий він, – та він іще не згас!

(Холодна ніч була...)

Оптимістичного звучання надає творам символіка астральних мотивів. Так, через образ зірок передано настрої радості, наприклад: „як зорі сяють очі” (*Під темним гіллям лип*), „в небі тихо зорі розцвіли” (*Теплий вечір...*), „зоряний посів” (*Леліє зоряний посів*), „На добраніч, моя зорянице” (*На добраніч...*), „сріблом засяє зір череда” (*Привіт тобі, життя на волі*). Життєстверджуючу функцію виконують мотиви неба і крил, через символіку яких чітко прочитується заклик відірватися від буденщини і зосередитись на духовних цінностях:

Підійми свої очі угору,
і ти будеш ізнов, як дитя,
і не буде ні скарг, ні докору:
пропадуть всі тривоги життя.

[...]

У душі відросте пара крил,
і полине вона в високості,
в синім купелі змие свій пил.

(Підійми свої очі...)

Згідно з поетичною концепцією, треба, як дитина, вміти щиро виражати захоплення, тішитися життям і видобувати з оточуючого світу красу: „Ах, скільки можна ще отут чудес узріти, / коли на все кругом дивитися, як діти!" (*Під темним гіллям лип...*).

З-поміж грона кийвських неокласиків першої хвилі саме Максиму Рильському доля дарувала найдовше життя. Він не тільки постійно співпрацював з білоруськими письменниками. Він намагався зробити й те, чого не судилося його колегам Драй-Хмарі та Зерову, котрі під кінець 30. років ХХ ст. загинули в сталінських концтаборах. Прикметно, більшість цих перекладів недатована. До шостого тому його двадцяти томника ввійшли переклади дванадцяти білоруських поетів. У цьому гроні є Францішак Богушевич (*Горе, Удова*), Янка Купала (*А хто там іде?, Рідне слово, Я від вас далеко, Пісня і сила, Весна по весні, Моя наука, Мороз, Нова осінь, Над річкою Оресою* [із поеми]), Якуб Колас (*На роздоріжжі, Іди!, Янкові Купалі* [До 25-річчя літературної діяльності], *Лісам Білорусії* [з поеми *Суд у лісі*], *Ти – неначе прекрасна весна, Ворогам*), Кондрат Крапіва (*Пін та папуга* [байка]), Петрусь Бровка (*Ой не шепчи, моя берізка; Кінець літа, Бір, Над озером*), Аркадзь Куляшов (*Листки, Соняшник*), Валентин Тавлай (*Якуб Колас* [В день 40-річчя літературної діяльності]), Максим Танк (*Ой колишеться вітер, Ой, у полі верба, Вогні Мінська, Вирій, Мотиль, Як здрімаються, Ранок над Мінськом, Якубові Коласу, Легенда про музиканта*), Василь Вітка (*Дома*), Алесь Зарицький (*Наш син* [поема]), Пимон Панченко (*Білі яблуні, Жарота*), Анатолій Велюгін (*Смоленськ*), Михась Калачинський (*Яблуко, Козаки над Дунаєм*). Крім того в *Бібліографічному покажчику* Рильського подано ще твори Пятра Глебкі (напр., *Покликав нас батько до бою*) та інших авторів (1970, s. 256–269).

Серед перекладачів другої хвилі (молодшої генерації) неокласиків білоруська поезія була об'єктом творчої адаптації Григорія Кочура й Ігоря Качуровського. До збірки перекладів *Третє відлуння* Кочура (2000, s. 170–260) ввійшли переклади творів шести авторів, а саме: Янки Купали (*Таж не поет я, Людині, Груша, За все..., У лісі*), Якуба Коласа (*З мого літопису*), Максима Богдановича (*Луками в травах м'яких, Підніми тільки очі угору, Десь у хмарах живуть навуки, Простенький віршик, Непогожий вечір*), Максима Танка (*Каміння, Пливе, хвилюючися, шум, Остання буря, Розміняти уміємо дешево помсту, Під щоглою, Шлях від злив почав темніти, Листя каштанів, Помре хто-небудь, і тобі..., Пісня куликів, Дід і щупак*), Ніла Гілевича (*Завмирає, змовкає, В селі, що в ньому я не був ніколи*) і Михася Стральцова (*Закінчилось літо, Наснився віри*).

Доступні нам переклади Ігоря Качуровського – це три поезії М. Богдановича *Зміїний цар, Сів хлопчик з келишком, Сонет*, два вірші Мацея Сядньова *В дорозі, Дім у Мінську*, і один твір Алесея Соловея *Став я всюди гостем випадковим* (Kaczurowski, 2007, s. 51–54).

Представлений перелік свідчить, що українські неокласики звернулися до творчості двадцяти білоруських поетів ХХ століття. Якщо брати до уваги персональний аспект, то в доробку майже кожного є переклади віршів Якуба Коласа

[спр. Канстанцін Міцкевіч] і Янки Купала [спр. Іван Луцевіч], а також присвячені цим же митцям твори. Крім того серед письменників, творчість яких була об'єктом творчого зацікавлення перекладачів, повторюються прізвища Багдановича і Максима Танка [спр. Євгеній Скурко]. З огляду на обмежені рамки цієї статті нема місця на обговорення всього доробку перекладачів у галузі білоруської поезії – це вимагає, на наш погляд, окремого монографічного дослідження. Однак, керуючись теорією, що в назвах творів зосереджена основна думка, існуючий доробок можна поділити на три основні групи: громадянська лірика патріотичного звучання, пейзажна лірика і рефлексійно-філософська поезія. Це дозволяє на твердження, що в даній творчості осмислюється національна і універсальна проблематика.

Слід зазначити, що не випадковим було звернення українських неокласиків до творчості білоруських поетів. Воно було викликане пошуками мистецько-світоглядних зразків і пошаною до культури свого сусіда, приналежного до слов'янських народів. У статті *Янка Купала* Рильський переконано твердив, що „культура білоруська має свою багатовікову і складну історію” (1956b, т. III, s. 394). В доборі творів митці керувалися такими факторами, як ідейно-тематичний зміст (зокрема національно-визвольне і патріотичне спрямування) та форма, зачеплена з класичної чи фольклорної традиції. Спроба аргументації цієї тези зумовлює, щоб звернутися до літературознавчих поглядів українських неокласиків. Промовистими в цьому плані є думки Драй-Хмари як поета-перекладача і літературознавця, який серед названих українських письменників був першим ініціатором адаптації білоруської поезії на ґрунті української літератури. У двадцятих роках ХХ ст. він досліджував мистецькі процеси в білоруській літературі першої чверті ХХ століття. Так, згідно з його твердженнями у статті *Вінок. Життя і творчість Максима Богдановича* (2002, s. 244–259), білоруське письменство реагувало на національно-визвольний і культурний рух, що розгорнувся в Центрально-Східній Європі після 1905 року. В ході цього руху в білоруській літературі сформувалися дві чіткі групи, тобто письменники-відродженісти¹ (класики Янка Купала, Якуб Колас, Максим Богданович і Алесь Гарун) та молоді письменники пожовтневої доби. Предметом осмислення українського неокласика є перша група митців, оскільки саме вони, за Драй-Хмарою, „утворили основу білоруської художньої літератури і ґрунт для дальшого її розвитку” (*Winok. Żytтя і tworcziśt' Maksyma Bohdanowycza...*, s. 245). Підкреслюється зміст їхньої творчості, а також її місце в літературному процесі:

Творчість письменників-відродженістів являє собою один із могутніх чинників культурно-національного відродження, що виникло ще до Жовтневої революції на ґрунті національного та соціального поневолення білоруських трудящих мас. Лірика відродженістів відбиває: 1) настрої обуреного соціальними й національними

¹ Критик вживає ще назву „відродженці”. Див.: Draj-Chmara, 2002, s. 319.

утисками селянства (Я. Купала і Я. Колас); 2) настрої національно свідомої білоруської інтелігенції (М. Багдановіч) і 3) настрої національно свідомого робітництва (А. Гарун) (*Вінок. Жытці і творчызі Максыма Бохдановыча...*, s. 245).

У статті *Твори М. Багдановіча у виданні Інституту білоруської культури* Драй-Хмара висловлює переконання, що „без вивчення творчості класиків не може нормально розвиватися нова література” (2002, s. 319). У цій думці знаходимо аргументацію на звернення українських митців до поезії щойно згаданих класиків білоруської літератури – відносили їх до традиціоналістів і новаторів, які діяли в інтересах відродження національної культури.

Інспіруючим чинником зацікавлення білоруською поезією були ідейні пріоритети перекладачів-неокласиків та усвідомлення спільної долі українців і білорусів. Так, звертаючи увагу на творчість Янки Купали, вони підкреслювали ідею відродження селянської Білорусії. „Селянське життя з його горем і радощами, з його поразками й перемогами – ось основний зміст Купалиної поезії” (2002, s. 283), – писав Драй-Хмара в опублікованій 1930 року статті *Янка Купала. З нагоди 25-річчя літературної діяльності*. В свою чергу цю творчість осмислював Рильський, продовжуючи українсько-білоруську співпрацю в 1940–1964 роках. У статті *Янка Купала* він твердив, що поет прийшов у літературу, „розуміючи уже на перших кроках свою місію” (1956а, s. 395) і тому став співцем гідності трудового народу, соціально і національно пригнобленої Білорусії:

Віршем, що показав Купалу на весь творчий зріст, був знаменитий гімн *А хто там іде?*, що викликав захоплення Горького і удостоївся горьківського перекладу. Сумну, похмуру, забиту, замучену юрбу бачить погляд поета. Хто це? – питає він. Білоруси, – сам і відповідає. Чого вони хочуть? – Людьми зватись! (Ryl'skiy, 1956а, s. 396).

В одній з російськомовних статей Рильський називає Янку Купалу „неумимим искателем счастья народного” (Ryl'skiy, 1974, s. 314) виразником дум і сподівань знедоленого білоруського народу. Поет як сучасник приваблює перекладача не тільки своїм патріотизмом, а й стоїцизмом і волонтаризмом, бо не тільки скаржитися на гірке життя, а й закликає до боротьби за соціальну й національну свободу. Згідно з критиком, саме тому до неспокійно-суворої Купалиної пісні почали невдовзі дослухатися пригнічені маси інших національностей, сприйнявши її як розповідь про свою власну долю, про свої вікові надії. На його думку, цей поет належить до людей, які з першого погляду зачаровують своїм щирим і зрозумілим словом („выражает ясность мысли, благородство сердца, честность и искренность, душевную красоту и чистоту”, s. 314).

У білоруської поезії неокласиків приваблював синтез двох традицій – фольклорної і класичної. [До речі, метод творчого синтезу є однією з кардинальних засад версифікаційної та стилетворчої стратегії українських неокласиків – метод, який донині не втратив своєї актуальності]. Наприклад, Рильський, вказуючи на

мистецько-світоглядні джерела формування поетів-відродженістів, зразковою вважає форму їхніх творів:

[...] воспитанные на образцах народного творчества и классической литературы, Купала и Колас поражают разнообразием метров и ритмов, богатством строфики, певучестью, звонкостью слова. Они не только прекрасные поэты, – они учителя поэтического творчества (Rylskij, 1974, s. 314).

Таким чином, українським перекладачам імпонувала в першу чергу творчість, сформована в річищі синкретичної традиції (національної і класичної), новаторська і проникнута демократично-гуманістичними ідеями. Їхня увага зосереджується на творчості суспільно-політичного характеру (ситуації і статусі Батьківщини, трудового народу, людини), а також на проблемі національної ідентичності як наслідку неволі. Крім того об'єктом їх зацікавлень є рефлексійно-філософська і пейзажна лірика, де порушено питання етосу і людської екзистенції. Характерною ознакою художнього образу перекладеної поезії є дуалізм суспільного і духовного світу, виражений переважно через антонімічні мотиви, наприклад: страждання – втіха, розчарування – надія, пригноблення – боротьба, невільництво – свобода.

Мистецька стратегія

Про методологію перекладу з білоруської мови на українську представник другого покоління українських неокласиків Григорій Кочур у російськомовній статті *Встречи с белорусской поэзией* писав:

Переклад білоруських віршів на українську мову не висуває яких-небудь особливих, невідомих теоретикам і практикам, специфічних проблем. Те, із чим доводилося зіштовхуватися в процесі роботи, не виходило за рамки загальновідомого. Близькість мов іноді допомагає перекладачеві, а іноді й створює додаткові труднощі. Бувають випадки, коли здається, що мовні конструкції оригіналу можна перенести майже не змінюючи, скопіювати в перекладі дослівно – і виходить те ж саме. Однак ледве помітні мовні відмінності, що вислизують від уваги перекладача, позбавляють переклад природності й переконливості, властиві оригіналу. Тому шлях найменшого опору в таких випадках не виправдує себе, замість калькування необхідно відійти від конструкцій оригіналу, уникнути спокуси збереження однакової рими, – тільки таким шляхом можна досягти чогось рівноцінного оригіналові (Кочур, 2008, т. 2, с. 741–742) [переклад з російської мови на українську мову мій – Л. С.].

На думку дослідника, буває й так, що близькість мов виявляється пасткою для легковажного перекладача, котрий вирішив, що раз має справу із близькою

мовою, то вже нема чого вивчати і в словник зайвий раз заглядати не варто, – й без того, мовляв, все ясно. Тому легковажне ставлення до змісту твору чи до семантики лексем, однозвучних в мові першотвору і перекладу, веде до поповнення „скарбниці сумних перекладацьких анекдотів, ось як той, коли один перекладач вирішив, що „дзіва” – це „діва” (насправді це „диво”). Або коли відразу двоє (буває ж така зворушлива єдність!) сприйняли „лес” як „ліс” („лес” – білоруською „доля”). На щастя, такі казуси одиничні” (2008, t. 2, s. 741). Вказуючи на негативні риси перекладацької практики, Кочур застерігає також перед браком естетичного і стилістичного відтворення мови:

Не викликає в мене особливого захвату спосіб, до якого вдаються деякі перекладачі для збереження місцевого колориту, залишаючи без перекладу білоруські слова (втім, загальновідомі), що не містять у собі нічого специфічного: всі „сябри й вйоски” в українському тексті здаються дешевою, бутафорською „білоруською екзотикою”. А варто було б уважніше й докладніше обговорити іншу лексико-стилістичну проблему – існування звичайних для місцевостей, де українська мова безпосередньо межує із білоруською, слів та мовних зворотів, властивих обом мовам. Але в одному випадку вони – надбання літературної мови, а в іншому тільки діалектизми, слова, звичайно супроводжувані в словниках позначкою "обл.". Уміле використання таких прикордонних мовних явищ могло б дуже поживити переклад і сприяти створенню справжнього місцевого колориту. Думаю, що проблема ця однаково цікава й для тих, хто перекладає із української на білоруську (Koczug, 2008, t. 2, s. 742).

Розглядаючи питання перекладацької стратегії, реалізацію її основних засад спробуємо простежити на творах національно-патріотичної тематики білоруського класика Янки Купали в перекладах Максима Рильського і Григорія Кочура.

Чіткою ілюстрацією адекватного відтворення оригіналу в контексті проблеми семантичної відмінності однозвучних лексем у подібних мовах є переклад вірша *А хто там іде?* (*А хто там ідзе?*) у виконанні Рильського. Автор перекладу вдало оминає т. зв. „пастки”, про які вже йшлося в перекладознавчих поглядах Кочура. Відомо, вірне відтворення значень слів – це не все. Потрібно перекласти образ на образ і створити художньо цінний твір мовою перекладу. Виконуючи ці завдання, необхідно зважати не тільки на символіку художніх образів оригіналу, а на ритмомелодику вірша, в формуванні якої велику роль відіграють рими і віршовий розмір. Простежимо два останні компоненти. На наш погляд, Рильський вірно і творчо відтворив версифікаціо-строфічну будову, а також характерне чергування двох стоп. Так, домінуючий в першотворі ямб (напр.: ‘а хто’, ‘ідзе’, ‘яны’, ‘нясуць’, ‘сваю’, ‘плячах’) відповідно передано теж ямбічною стопою (напр.: ‘а хто’, ‘іде’, ‘гуде’, ‘яка’, ‘вони’, ‘несуть’, ‘свою’, ‘плечах’). У білоруськомовному творі ямб інколи перерваний дактилем (напр.: ‘грамадзе’, ‘на руках’, ‘на нагах’, ‘у лапцях’, ‘крыўду несць’, ‘разбудзіў’). Другу стопу, тобто дактиль, перекладач теж відтворює (напр.: ‘на руках’, ‘у крові’, ‘на нагах’, ‘постолах’),

‘розбудив’). Проте інколи він вводить амфібрахічну стопу (‘велика’), яка трохи злагоджує різку пульсацію ритму, створену за допомогою двох стоп із закінченням на останньому складі. Інший важливий компонент – це рими. У даному випадку значною мірою в перекладі збережено однозвучність рим порівняно з римами оригіналу. До речі, цей факт доводить як подібні дві мови. Однак у першій строфі білоруськомовна рима ‘ідзе – грамадзе’ вимагала у відтворенні відповідних пошуків. Хоч ‘ідзе’ означає в українській мові ‘іде’ але попри подібність звучання різнить цю пару дзвінкий звук ‘з’, притаманний білоруському слову. Зважаючи на цей важливий для рими звук, український перекладач дібрав риму ‘іде – гуде’. Порівняймо представлений коментар, звертаючись до двох текстів:

Янка Купала*А хто там ідзе?*

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
– Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?
– Сваю крывіду.

А куды ж нясуць гэту крывіду ўсю,
А куды ж нясуць напаказ сваю?
– На сьвет цэлы.

А хто гэта іх, на адзін мільён,
Крывіду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
– Бяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
– Людзьмі звацца.² (s. 289).

М. Рильський*А хто там іде?*

А хто там іде, а хто там іде,
Яка то громада велика гуде?
– Білоруси.

А що вони несуть на худих плечах,
На руках у крові, на ногах в постолах?
– Свою кривду.

А куди ж несуть вони кривду всю,
А куди ж несуть показати свою?
– У світ цілий.

А хто ж ото іх, не один мільйон,
Кривду вчив нести, розбудив іх сон?
– Біда, гора.

А чого ж, чого захотілось їм,
Їм, погордженим, їм, сліпим, глухим?
– Людьми зватись.

(1984, t. 6, s. 179).

Варто звернути увагу на збереження перекладачем лексико-семантичних доміант вірша, які відіграють важливу роль у формуванні змісту й підтексту, а також ідеї. Наприклад, білоруськомовний вираз „агромністай грамадзе” українською мовою передано „громада велика гуде” – обидва образи вказують на масовість зображеного явища. За рахунок незначної зміни, тобто використання епі-

² Тут і далі цитую твори Янки Купали і М. Богдановича за: *Антологія беларускай паезіі*, Мінск 1993. При тексті вказую номер сторінки.

тету 'велика', а не 'величезна' (біл. *агромністая*) Рильський виграє на іншому – творить риму. У його тексті простежується необхідна для ритміки однакова кількість складів та подібне розташування наголосів коштом певних лексем. Так, переклад білоруського „пагарджаным век” на українське „ім, погордженням”, де в обох випадках наголос падає на третій склад, але опущено слово „век” – укр. „вік”. Однак це незначна втрата, бо зі змісту твору відомо, що погорда триває віками.

Цікавим зразком відтворення ритмомелодики вірша є зроблений Рильським переклад твору Янки Купали *Рідне слово (Роднае слова)*.

Оригінал:

Магутнае слова, ты, роднае слова!
Са мной ты на яве і ў сне;
Душу мне затрэсла пагудкаю новай,
Ты песень наўчыла мяне.

Бясмертнае слова, ты, роднае слова!
Ты крыўды, няпраўды змагло;
Хоць гналі цябе, накладалі аковы,
Дый дарма: жывеш як жыло!

Свабоднае слова, ты, роднае слова!
Зайграй ты смялей, весялей!
Хоць гадзіны сыкаюць, кружацца совы,
Жывеш ты на хвалу людзей.

Загнанае слова, ты, роднае слова!
Грымі ж над радзімай зямлэй:
Што родная мова, хоць бедная мова,
Мілей найбагатшай чужой! (s. 292)
(1984, т. 6, s. 194).

Переклад:

Могутне слово, ти, ріднеє слово!
Зі мною ти в сні й наяву,
Ти в серці моєму озвалось громово
І пісню збудило нову.

Безсмертнеє слово, ти ріднеє слово!
Ти кривду й неправду змело;
Хоч гнали тебе, накладали окови,—
Дарма: ти живеш, як жило.

О вільнеє слово, ти, ріднеє слово!
Лунай сміливіш, веселіш!
Сичать хай гадуки, кружляють хай сови,
Ти людям на славу дзвениш.

О гноблене слово, ти, ріднеє слово!
Як грім, прогрім до усіх,
Що рідная мова, хоч бідная мова,
Миліша від пишних чужих!

В україномовному тексті передано ряд важливих компонентів ритмомелодики оригіналу, а саме: а) внутрішні рими, характерні для першого рядка кожного стовпчика; б) перемінне чергування в одному рядку двох стоп, тобто трохею з хореем (напр.: „Могутне слово, ти, ріднеє слово”), а в іншому рядку – трохею з ямбом (напр.: „Зі мною ти в сні й наяву”); в) перехресне римування жіночих і чоловічих рим (напр.: ‘слово – громово’; ‘наяву – нову’); г) добір відповідних лексем, які творять нові рими і, незважаючи на незначні лексико-семантичні зміни, не впливають на адекватний переклад художнього образу, створеного в першотворі; д) збереження елементів, які одночасно функціонують як рими й алітерації, наприклад:

біл.:	укр.:
живеш як жыло	живеш, як жило
крыўды, няпраўды	кривду й неправду
смялей, весялей	сміливіш, веселіш

Варто зазначити, що в перекладі вдало збережено контекстуальний епітет ‘нова’ [у двох текстах виділено потовщеним шрифтом], який означає відновлювальну та інспіруючу роль народної мови. Порівняймо:

біл.:	укр.:
Душу мне затрэсла пагудкаю новай ,	Ти в серці моему озвалось громово
Ты песень наўчыла мяне.	І пісню збудило нову .

Обговорюваний епітет перекладач використав у наступному рядку в сполученні з іншими лексемами. Завдяки перестановці лексичної домінанти він не тільки передав ямбічну стопу, а й створив риму (‘наяву – нову’). Крім цього в останньому стовпчику він додав вигук ‘О’ і ще одне консонансне звукосполучення ‘гр’, яке посилює алітерацію [див. потовщений шрифт]. Останнє викликає асоціацію голосного звучання мови, що лунає публічно і вільно, а не тихо лише в приватних колах. Рішення перекладача увиразнює напругу звучання, емоційність ситуації. Порівняймо:

Загнанае слова, ты, роднае слова!	О гноблене слово, ти, ріднеє слово!
Г рымі ж над радзі май зямлэй...	Як гр ім, про грыми до усіх...

Патріотичні твори Янки Купали інспірували також Григорія Кочура – соратника Рильського і представника молодшої генерації українських неокласиків. Вірш *За все... (За ўсё...)* в його перекладі являє собою подяку і сповідь ліричного героя, котрий уособлює народного поета. Завдяки адекватному відтворенню змісту вірно передано підняту в першотворі ідею боротьби за свободу рідного краю. Порівняймо два тексти:

Оригінал:	Переклад:
За ўсё, што сёння маю,	За все, що нині маю,
Што даў мне мой народ:	Що дав народ мені, –
За кут у родным краю,	Куточок в ріднім краї,
За хлеб-соль без клопот, –	Шмат хліба день при дні, –
Я адплаціў народу,	За все в боргах великих
Чым моц мая магла:	Платив їх, як умів:
Зваў з путаў на свабоду,	Із пут на волю кликав,
Зваў з цемры да святла.	До світла з птьми вів.

Для бацькаўшчыны беднай,
Для ўпаўшых яе сіл
Складаў я гімн пабедны
Сярод крыжоў, магіл.

Змагаўшыся з напасцяй
За шчасце для людзей,
Не раз пісаў у няшчасці
Крывёй сваіх грудзей.

Уносіў гэтым долю
Сваю для ўсіх добра,
А болей... Што там болей
Жадаць ад песняра? (s. 344)

Вітчизні в дні безправ'я,
Щоб їй вдихнути сил,
Звитяжний спів складав я
Серед хрестів, могіл.

В борні проти напасті
За щастя для людей
Писав не раз в нещасті
Я кров'ю із грудзей.

Хоч крихту зміг додати
До спільного добра.
А більш... Чого жадати
Ще більш від пісняра?!

(Koczur 2000, s. 74).

Для обох творів характерна однакова ритмомелодика і урочистий настрій. У перекладі відтворено три важливі компоненти форми, а саме: а) версифікаційно-строфічну будову; б) перехрестне римування жіночих та чоловічих рим (біл.: 'маю – краю, народ – клапот' / укр.: 'маю – краї, мені – дні'); в) переплетення трьох стоп, зокрема, амфібрахію з хореем (біл. „Уносіў гэтым долю” – укр. „Хоч крихту зміг додати”) і амфібрахію з ямбом (біл. „За хлеб-соль без клапот” – укр. „Шмат хліба день при дні”). Інколи ямбічні строфи оригіналу передано амфібрахієм [виділено курсивом], який злагоджує різкий ритм:

біл.:
Крывёй сваіх грудзей
Чым моц мая магла.

укр.:
Я кров'ю із грудзей
Платив їх, як умів.

Незважаючи на семантичну подібність в українській і білоруській мовах багатьох лексем, перекладач зустрівся з труднощами у відтворенні рим і однакових за значенням, але відмінних за звучанням слів (напр.: біл. 'болей' – укр. 'більш'). Пасткою для перекладача були слова однакові за значенням, але трохи різні за звучанням і кількістю складів (біл. 'жадаць' – укр. 'жадати'; 'путаў' – 'пут') або місцем наголосу (біл. 'крывёй' наголос на другому складі, натомість укр. 'кров'ю' – на першому). З метою створення рим перекладач застосовує інверсію („дав народ мені”; „До світла з пільми вів”; „Звитяжний спів складав я”). Справляючись із різними труднощами, Кочур подолав ще іншу перешкоду, яка постає у формі лексем ідентичних за значенням і майже однакових за написанням, але різних на місцем наголосу: в біл. – на останньому, а в укр. – на першому [виділено курсивом]

Зваў з путаў на свабоду,
Зваў з цемры да *святла*.

Із пут на волю кликав,
До *світла* з пільми вів.

В українському тексті збережено лексико-семантичні домінанти (народ, рідний край, хліб, свобода, воля, боротьба, щастя) та образ боротьби добра зі злом (через антиномію „світло – пільма”, „свобода – неволя”). Завдяки цьому та ритмомелодиці відтворено ідею твору – поетову вірність рідному народові та заклик до боротьби за свободу Батьківщини.

Слід зазначити, що в колі зацікавлень українських неокласиків була поезія класицистичного типу творчості. Вони намагалися адаптувати на ґрунті української літератури мистецько-стильові зразки класичної традиції, оскільки сповідували естетичну категорію краси еллінського зразка і надавали великого значення формі сонета. У даному випадку показовим є зроблений Драй-Хмарою переклад сонета *В єгипетській далекій стороні (Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі)* білоруського неокласика Максима Богдановича. Аналізуючи мистецьку стратегію перекладача, спробуємо з'ясувати адекватність відтворення проблемно-тематичного змісту та ідеї цього твору.

Оригінал:

Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі
Над хвалямі сінеючага Ніла
Ўжо колькі тысяч год стаіць магіла:
Ў гаршку насення жменю там знайшлі.

Хоць зернейкі засохшымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.

Вось сімвол твой, забыты краю родны!
Зварушаны нарэшце дух народны,
Я верую, бясплодна не засне,

А ўперад рынецца, маўляў крыніца,
Каторая магутна, гучна мкне,
Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца.
(s. 420).

Переклад:

В єгипетській далекій стороні,
серед пісків, край голубого Ніла,
кількадесят віків стоїть могила, -
там зерна пригоршню знайшли в труні.

В тисячолітньому пробувши сні,
воно засохло, та живуца сила
збудилася і буйно позернила
стрункий і гойний колос навесні.

Це – образ твій, о краю мій забутий!
Прокинувшись нарешті, дух розкутий -
я вірую – удруге не засне,

а дзвінко й радісно вперед полине,
мов джерело, потужне і ясне,
що, на простір пробившись, вільно рине.
(Draj-Chmara, 1989)

У перекладі адекватно відтворено художньо-семантичні домінанти ідейно-тематичного змісту, а саме:

а) ключові слова-образи, які, відповідно контекстуальним синонімам, виражені лексемами, тобто

біл.:	укр.:
насення жменя, зернейкі, збожжа	зерна пригоршня, колос
крыніца	джерело
жыццёвая сіла	живуща сила
край родны	мій край
дух народны	дух розкутий
прастор	простір

б) фабулярний характер твору (в могилі фараона загинуло все, крім здорового життєдайного зерна, яке залишилось нетлінним і кинуте в зорану землю проросло та заколосилось);

в) художній паралелізм у двох аспектах: історичному (антиномія „Єгипет-чужина – Україна-вітчизна”) і філософському (синонімічна пара „життєва сила здорового зерна – вітальність і потенціал здорового народного духу”).

У творі на тему Батьківщини порушено проблему ідентичності народу – ці два елементи змісту вірно передано в перекладі. При відтворенні наступного елементу змісту, тобто ідеї першотвору, значну увагу приділено системі епітетів. По-перше, підкреслюючи ідею свободи і солідарності, Драй-Хмара білоруський вираз „дух народны” переклав як „дух розкутий”; додав свій епітет „вільно” („дзвінко, потужне, вільно рине”) замість білоруського „магутна, гучна мкне”. У творі контекстуальну роль виконує лексема „простір”. По-друге, ідею відродження він передав, підкреслюючи символічний образ, який виражено в цитаті „збудилася і позернила / [...] колос навесні” (біл. „збудзілася і ўскаласіла / парой вясенняй збожжа”), а також через лексеми „джерело”, „зерно” і „земля”. Ці архетипні образи, характерні язичницькій (місцевій й загальноєвропейській) і біблійній традиціям, наділяють зображене ознакою вічності. Хоч білоруське слово „глеба” (грунт, основа, орна й родюча земля) перекладено українським „простір”, але його семантика контекстуально кореспондує з образом землі. Окрім того в перекладі збережено символіку художнього паралелізму, через призму якого прочитуються такі важливі тези: 1) вічне відродження життя в людському і природничому вимірах; 2) необхідність утримувати життєдайність народу, завдяки культурній традиції та історичній пам’яті, тобто триматися їх так, як колос стебла; 3) існування в народі свідомого прошарку, який не тільки зберіг історичну пам’ять і патріотизм, а й спроможний боротися за рівноправність і державний суверенітет Батьківщини. Перекладач адекватно віддав спробу Богдановича підняти свободолюбивий дух народу, відродити віру співвітчизників у їх силу волі та конструктивні можливості.

Слід додати, що перекладач відтворив 5-стоповий ямб вірша, місцями заступаючи ямбічні стопи стопами пірихія. Однак це не змінює притаманної оригіналові ритмомелодики, яка творить бадьорий настрій. Подібною є також схема римування, тобто: аВВа аВВа ССd EdE – це зразок римування канонічного сонета (на 5 рим). Брак ампліфікацій у перекладі пояснюємо подібністю

лексико-синтаксичної структури білоруської й української мов. Прикметно, до аналізованого перекладу впроваджено додаткові контекстуально задіяні епітети „ясне” і „радісно”. Вони конкретизують якість образу „джерела”, увиразнюючи водночас промовану думку про суспільну і духовну свободу як передумову радості нового життя. Однак ця ампліфікація змісту викликає питання: „Як перекладачеві вдалося, не змінюючи ритму та силабічної структури строфи, „втиснути” названі епітети?”. Виявляється, що він зробив це за рахунок другорядних членів речення. Так, замість слів у першотворі „маўляў” і „каторая”, які нараховують 6 складів, в українському тексті є тільки односкладний сполучник „мов”, а 5 складів призначено для позитивно конотованих епітетів [названі слова в обох текстах виділяємо курсивом]. Порівняймо:

А ўперад рынецца, маўляў крыніца,	а дзвінко й радісно вперед полине,
Каторая магутна, гучна мкне,	мов джерело, потужне і ясне,
Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца.	що, на простір пробившись, вільно рине.

Тенденцію українського митця перекладати образ на образ ілюструє, наприклад, відтворення слова-образу „крыніца” (за двомовним словником „кринаця”) контекстуальним синонімом „джерело”, який також має семантику води та символізує невичерпність і чистоту. Слід зазначити, що у творах неокласиків також функціонує лексема „джерело” в прямому та переносному значеннях (нп., „б’ють джерела світозарних дум” у вірші Драй-Хмари *Накинув вечір голубу намітку*). На наш погляд, через цю лексему неокласики виражали алюзію до одного з основних положень неокласицизму.

★

В ході дослідження виявлено, що білоруська поезія в перекладах українських неокласиків присвячена темам буття людини і народу в духовному, суспільно-політичному і природничому вимірах. Предметом особливого зацікавлення перекладачів є гуманістичні і національно-визвольні пріоритети білоруських поетів. Тому більшість творів проникнута ідеями любові до людини, патріотизму, демократизму, моральності, національної і духовної свободи, історичної пам’яті, обов’язку і відповідальності. Поруч із цими ідеями оспівується благодотворний зв’язок людини з природою і єдність національного з універсальним. Головним чинником інспірації були неокласикам спільні проблеми і прагнення письменників двох національних літератур, розвиток яких стримували суспільно-політичні умови.

В аспекті форми творів переважає силабо-тонічний розмір, інколи зустрічається сонет. Аналіз мистецької стратегії перекладачів доводить адекватне відтворення ними змісту і форми першотворів. Він ілюструє реалізацію таких теоретичних засад, як: а) відтворення змістової вірності, яка нерозривно пов’язана з ідейною вірністю; б) дотримання ієрархії цінностей, тобто першочергова передача лекси-

ко-символічних домінант загального художнього образу й ідейно-тематичного змісту, за рахунок другорядних елементів; в) переклад образу на образ і уникнення калькування (словникової і фразеологічної дослівності); г) переклад функціонально еквівалентних відповідників у лексико-семантичній та символічній площині; д) врахування особливостей мови для передачі ритму і віршового розміру; е) примат категорії якості, тобто застосована лексико-синтаксична і ритмічна система не ламає природного звучання української мови, віддає стильові особливості та зміст і форму першотворів, а також творить переклад на високому художньому рівні. Перекладачі-неокласики широко використовують багатство лексико-семантичних й формотворчих засобів української мови, презентуючи водночас професіональне опанування технікою вірша в галузі міжслов'янського перекладу.

Bibliografia

Źródła

- Antalohija bielaruskaj paezii*. (1993). Minsk: Mastackaja Litaratura.
- Bohdanowycz, Maksym. (1929). *Winok*. Kyjiw: Derżawne Wydawnictwo Ukrainy.
- Draj-Chmara, Mychajło. (1989). *Wybrane*. Kyjiw: Dnipro.
- Draj-Chmara, Mychajło. (2002). *Literaturno-naukowa spadszczyna*. Kyjiw: Naukowa dumka.
- Draj-Chmara, Mychajło. (2002). Twory M. Bahdanowicza u wydanni Instytutu biloruskoji kultury. W: *Literaturno-naukowa spadszczyna* (s. 319–323). Kyjiw: Naukowa dumka.
- Draj-Chmara, Mychajło. (2002). *Janka Kupala. Z nahody 25–rieczcia literaturnoji dijalnosti*. W: *Literaturno-naukowa spadszczyna* (s. 281–287). Kyjiw: Naukowa dumka.
- Draj-Chmara, Mychajło. (2002). „Winok”. *Żyttia i tworezist' Maksyma Bohdanowicza*. W: *Literaturno-naukowa spadszczyna* (s. 244–259). Kyjiw: Naukowa dumka.
- Kaczurowskyj, Ihor. (2007). *Kruh pozazemnyj. Switowa poezija wid VI po XX stolittia*. Kyjiw: Wydawnyczyj dim „Kyjewo-Mohylanśka Akademijska”.
- Koczur, Grigorij. (2000). *Tretie widlunnia*. Kyjiw: Rada.
- Koczur, Grigorij. (2008). *Wstriezi s bieloruskoj poeziej*. W: *Literatura ta pereklad*. T. 2 (s. 741–742). Kyjiw: Smołoskyp.
- Rylskij, Maksim. (1974). *O poezii*. Moskwa: Sowetskij pisatel.
- Rylskij, Maksym. (1956a). *Janka Kupala*. W: *Literaturno-naukowa spadszczyna* (s. 392–401). Kyjiw: Naukowa dumka.
- Rylskij, Maksym. (1956b). *Twory w trioch tomach*. T. 3: *Statti*. Kyjiw: Derżawne wydawnictwo chudożnioji literatury.
- Rylskij, Maksym. (1970). *Bibliograficznyj pokazyczk 1907–1965*. Kyjiw: Naukowa dumka.
- Rylskij, Maksym. (1984). *Zibrannia tworiw u dwadciaty tomach*. T. VI. Kyjiw: Naukowa dumka.
- Zerow, Mykoła. (1990). *Twory u dwoch tomach*. T. 1. Kyjiw: Dnipro.

Opracowania

Bahdanowicz, Maksim. (2003). W: *Kulturalohija: Encykłapiedyczny dawiednik* (s. 43–45). Minsk: BielEn.

Tarasiuk, Lubou. (1999). *Mastackija kirunki i plyni u bielaruskaj paezii XIX – paczatku XX st.* Minsk: BDU.

Summary

Poetic translations, as an important example of Ukrainian and Belarusian literary connections and as means of axiological understanding of national creative writing, are considered in the article. The subject of study is the Belarusian poetry of the 20th century in translations by two generations of Ukrainian neo-classics. Special attention is paid to the Ukrainian neoclassical heritage in the Belarusian poetry translation, the content of poems on the levels of topics, problems and ideological issues, the adequacy of artistic translations. The subject of the analysis are the poems by Maksim Bohdanovič, Yanka Kupala, their translations into Ukrainian by Mychajlo Draj-Khmara, Maksym Rylskiy and Hryhorij Kochur. The study revealed that the Belarusian poetry in translation by neo-classics has humanistic and national liberation character. In turn, translators, having priorities in the aesthetic and civic aspects, at the same time, showed the highest level of adequate and highly artistic translation.

Key words: Belarusian poetry, literary connections, artistic translation, Ukrainian translators, content, forms, artistic strategy

Streszczenie

W artykule analizowane są białorusko-ukraińskie przekłady utworów poetyckich jako ważna forma dwustronnych związków literackich oraz sposób identyfikacji wartości aksjologicznych o wymiarze narodowym. Przedmiotem badania jest poezja białoruska XX w. w przekładach neoklasyków ukraińskich dwóch generacji. Skupiono uwagę na takich zagadnieniach, jak: dorobek tłumaczy w zakresie przekładów poezji białoruskiej, tematyka, problematyka i zawartość ideowa tłumaczonych utworów, strategia artystyczna tłumaczy. Do analizy wybrano utwory białoruskojęzyczne (Janki Kupały, Maksima Bahdanowicza) oraz ich przekłady na język ukraiński Mychajła Draj-Chmary, Maksyma Rylskiego i Hryhorija Koczura. Wyniki badania wykazały, że poezja białoruska w tłumaczeniach neoklasyków ukraińskich ma charakter humanistyczny i narodowo-wyzwoleńczy. Tłumacze, posiadając własne priorytety w wymiarze estetycznym i obywatelskim, prezentują także przekład adekwatny i o wysokim poziomie artystycznym.

Słowa kluczowe: poezja białoruska, związki literackie, przekład artystyczny, tłumacze ukraińscy, treść, forma, strategia translatorska

Резюме

В статье рассматриваются поэтические переводы как важная форма украинско-белорусских литературных контактов и как метод познания аксиологических приоритетов творчества национального характера. Предметом исследования является белорусская поэзия XX века в переводах украинских неоклассиков двух поколений. Внимание сосредоточено на следующих вопросах: 1) наследие украинских неоклассиков в области перевода белорусской поэзии; 2) тематика, проблематика и идейное направление произведений; 3) искусство переводческой стратегии, способствующей адекватной передаче формы и содержания оригиналов. Объектом анализа в контексте стратегии междусловянского перевода являются белорусскоязычные произведения (Максима Багдановича, Янки Купалы) а также их версии на украинском языке в переводах Михаила Драй-Хмары, Максима Рыльского и Григория Кочура. В результате исследования выявлено, что белорусская поэзия в переводах неоклассиков имеет гуманистический и национально-освободительный характер. В свою очередь переводчики, имея приоритеты в эстетическом и гражданском аспектах, одновременно представляют высокий уровень адекватного и высокохудожественного перевода.

Ключевые слова: белорусская поэзия, литературные связи, художественный перевод, украинские переводчики, содержание, форма, переводческая стратегия